

Изследователски институт
на българите в Унгария
Българско републиканско
самоуправление

.....
БЪЛГАРИ
В УНГАРИЯ
.....

Материали от научната конференция,
проведена в Будапеща
на 9-10 ноември
1997 година

Будапеща
1999

пропяват стах, а да се стараят да развиват ранен билингвизъм у своите деца.

В заключение можем да кажем, че изброените неблагоприятни фактори наистина поставят пред българския език тревожни въпроси пред неговото бъдеще в Унгария. За да не звучи обаче финалът на това изказване песимистично, необходимо е да се отбележи наличието и на други, благоприятни на езика ни факти от съвременната унгарска действителност. На първо място това е демократичната законова среда, която осигурява запазването и развитието на културата на националните и етнически малцинства в Унгария. Най-важен фактор обаче все пак остават създадените тук институции на българите – училище, културен дом и църква, които с традициите си и с възрожденските усилия на своите деятели засега успешно осигуряват спокойно бъдеще на българския език в Унгария.

Ст. ас. д-р ДЖЕНИ МАДЖАРОВ
.....

Ученият Христо Т. Вакарелски – мост между две култури

Българо-унгарските културно-исторически връзки са белязани от многовековна традиция. Извън взаимните отношения, резултат на обща историческа съдба, има много целенасочени действия по опознаване на другия етнос, неговата история, културна самобитност и настояще. В процеса на двустранно опознаване преобладават проявите на унгарците през вековете. Особено се отличава написаното и публикуваното през XIX век от Имре Фривалдски, Феликс Каниц и Адолф Штраус.¹ Новите насоки в изучаване на българските земи, историческо минало и култура се проявяват през първата половина на 20 век. Това са теренните изследвания, публикацииите на етнографите Ищван Ечеди, Ищван Гьорфи, на археолога Гейза Фехир, както и монографичното описание на България от Золтан Силади и разработките на други автори.²

Характерно за интереса към Балканите и специално към българските земи е, че първоначално се описва предимно културата и бита на този съдбовно близък балкански народ. Последствие се преминава към търсене на археологически, исторически и езиковедски доказателства за близостта и родството между маджари и прабългари. Етап от целенасочения интерес на унгарците са изследванията на историята, културата, бита и езика на етносите от тюрски и друг произход, които са живели и живеят по българските земи. Хронологически най-късно се проявява интересът към изследване на историческите корени на българската култура. Това внимание се предхожда от интереса към бита и културата на българското население извън пределите на полуострова, към т. нар. „жюноунгарски българци“. Освен принос за тяхното ранно изследване имат Гейза Цирбус, Г. Горове, Ищван Рейвейс.³

Десетилетия наред българската култура се събира, документираща и популяризираща от унгарските музеи, изследователски звена и отделни учени. Именно това е значителният принос на

унгарската страна за съхраняване и разпространяване на българското културно наследство.

От българска страна целенасоченият интерес към историята, културата и езика на унгарците е свързан с хронологически по-късен етап и особено при него е, че не е така разгърнат. Специално внимание в тази насока заслужават делото и разработките на българските учени Петър Миятев и Стоян Радев, както и разработките на други изследователи, свързани с проблемите на унгарската история и култура. Основна заслуга за запознаване с традиционната унгарска култура и популяриране на българската в Унгария има ученият - етнограф, фолклорист и литератор - ХРИСТО ТОМОВ ВАКАРЕЛСКИ (1896-1979 г.). Ученик и последовател на изявните представители на първите енциклопедични поколения изследователи на българската култура: Ив. Д. Шишманов, А. Милетич, М. Арнаудов, Ст. Младенов и др., той разгръща своя научен интерес към всички области на традиционната култура. Неговите търсения не се затварят в тесните рамки на държавните граници, а той проследява явленията в етническата им разгърнатост и разглежда аналогичните проявления в съседните балкански култури. Учен с отлична подготовка⁴ и творческа фантазия, Хр. Вакарелски обръща своя научен интерес към културата и на по-далечни славянски народи (поляци, словаци), както и към неславянските такива като шведи, финландци, унгарци, немци и др.

Срещата на Христо Вакарелски с пътуващия през българските земи унгарски етнограф - Ишван Ѓорфи през 1929 г. в София, полага началото на едно плодотворно приятелство и дружба между няколко поколения унгарски изследователи и българския учен. Младият асистент при Етнографическия музей в София е вдъхновен от възможността да опознае една неизвестна за него култура - унгарската. Ето защо с радост приема застъпничеството пред Унгарското посолство в България, от страна на унгарския археолог Гейза Фехир да бъде поканен за шестмесечна специализация. Същата той започва от декември 1930 година.

По време на половингодишното си пребиваване в Унгария Вакарелски на първо място добре научава унгарски език, на който пише и говори до края на дните си. Това обстоятелство

му дава възможност пряко да се запознае с постиженията на унгарската етнографска наука през тези години. От друга страна той влиза в лични взаимоотношения и дружески връзки с поколенията унгарски етнографи и фолклористи, работили по това време в Етнографския отдел на Унгарския национален музей: Жигмонд Батки, Ишван Ѓорфи, Лайош К. Катона, Лайош Бартуц, Шандор Ейбнер, Гергуд Палотай, Кароли Вишки, Ласло Мадараш, Мария Тот, Янош Хонти, Антал Сонаш⁵, Габор Люкьо, Таган Галимджан и др. С някои от тях дружбата му е много радушна, а писмовната връзка интензивна и продължаваща почти до края на живота им. От личната кореспонденция на Христо Вакарелски⁶ се вижда, че към този първоначален кръг от познати унгарски етнографи и фолклористи, през годините се прибавят още десетки и десетки нови имена на хора от тези и сродни професии. При една равностметка тяхната прилежителна бройка набъбва на около 70 души. Така в продължение на петдесет години Христо Вакарелски е кум, баджанак, бат Шани, приятел, колега, доктор, професор и т.н. за няколко поколения унгарски изследователи, културни дейци и служители.⁷ Той става човекът, към когото всеки спокойно може да се обърне за сведения по произволен етнографски и фолклористичен проблем, за подкрепа при дадено начинание, за препоръка и връзка с даден български специалист по някоя проблематика, за съдействие при изложба, експедиция, за подслон и изобщо по всякакъв човешки и професионален проблем касаещ България и Балканите. В това си качество на винаги откликващ, бърз и точен изпълнител на отпращените към него искания, Хр. Вакарелски се извисява като мост, спомощаващ за двустранното културно сътрудничество между България и унгарци.

По време на своя половингодишен престой в Унгария Вакарелски основно изучава етнографските музейни фондове и експозиционни материали, запознава се със съвременните методи на теренно изучаване и новите научни тенденции. Натрупааният опит му дава стимул по нов начин да подходи към изследване на българската традиционна култура. От друга страна осмисля необходимостта от сравняване на явленията в различните култури и това го жара да търси начини за поставяне на българската културна традиция в Унгария. За поло-

вин век дейност той публикува повече от 15 студии, статии и доклади в различни унгарски научни издания.⁸ По този начин благодарение на неговата научна активност унгарските изследователи се запознават с широк кръг проблеми на българската традиционна култура, които включват: оръдия за ръчна обработка на земята, съоръжения за оране и техните метални части, начини и инструменти за отглеждане на лози, превоз и пренос на стоки и товари, преработка на мляко и добиване на млечни произведения, видове ръчни хурки, подвижни пастирски колиби, промени на селския бит в съвременността, общи и различни моменти в българската и унгарската традиционна култура, етимологични бележки и др.

Чрез това свое научно дело Хр. Вакарелски има значим принос за популязиране на българската традиционна култура, поддържане и засилване на интереса към нея сред унгарските изследователи. Благодарение на традиционния интерес към България, в съчетание с пословичната готовност за съдействие от страна на Вакарелски, унгарските изследователи масово посещават страната ни. С изучаване на българската култура и осъществяване на теренни изследвания в България са свързани имената на: Бейла Гунда, Ласло К. Ковач, Иван Балаша, Ласло Фьолдеш, Лайош Варгяш, Мария Крес, Лайош Солноки, Ласло Кардош, Ишван Винце, Едит Диосеги, Янош Манга, Егстер Кишбан, Имре Данко и др.⁹ В стремежа си по-добре да се запознаят с българската култура някои унгарски изследователи помагат усилия да научат български език. Сред тях могат да бъдат споменати имената на такива световно известни учени като Бейла Гунда, Иван Балаша, Имре Данко и българистите Йозеф Бьодей, Шара Кариг.¹⁰ В продължение на години български език изучават също Габор Люкьо, Лайош Солноки и др.¹ Този интерес към изучаване на български език не би бил така голям, ако не е била личността на Вакарелски, който не само е насърчавал унгарските изследователи, но многократно е изразявал и доказвал готовността си да ги подпомага и придържа на терен в техните първоначални опити.²

С особено внимание заслужава да бъде споменато едно явление, свързано с интереса към българската култура. Ишван Ечеди - директор на музея „Дейри“ в Дебрецен, вследствие на

своя траен интерес към българските земи и култура³ създава унгарската традиция в изучаването на българската култура в този провинциален град. Така десетилетия наред в Дебреценския университет студентите, изучаващи етнография като свободно избираем предмет учат български език. Чести явления са организирането на студетски експедиции в България. Съществен принос за поддържане на този традиционен интерес имат университетските преподаватели в Дебрецен от 60-те до 80-те години - професор Бейла Гунда и професор Имре Данко, както и уредниците в местния исторически музей. В изпълнение на това свое дело те много често се обръщат към Христос Вакарелски, за да ги подпомогне при някои експедиции, за да набави специализирана - етнографска и фолклористична литература, за да популяризира и утвърди техни прояви (среци, беседи, вечери и др.)⁴ Като особен връх в тази традиция може да се отбележи издаваната годишни наред в Дебрецен поредица с двойно заглавие *Bolgar tanulmányok - Български студии*.⁵ В нея се публикуват различни изследвания за бита, културата и историята на българския народ. Поредицата с основание привлича вниманието на научната общественост и в двете страни.

Интересът на унгарските учени - етнографи и фолклористи - към българските земи е тематично разнопосочен. В него са включени различни проблеми от отделни дялове на традиционната култура. Преобладава интересът към проблеми от земеделското, животновъдството, лова, облеклото, празничната и обичайно-обредната система, мирогледа, традиционното изкуство, културата на другите етнически групи, песенния фолклор, кратките словесни форми, баладите, народните приказки, танци, музика и др. В писмата си унгарските изследователи отправят различни въпроси към Вакарелски за сведения и уточнения по тези и други теми.⁶ Те искат от него да им помогне да се ориентират в българската специализирана литература, да им препоръча подходящи материали. Той на всички подобни молби и запитвания отговаря изчерпателно като често придружава написаното със свои снимки и рисунки.⁷ Поради факта, че българският учен е единственият човек (по мои сведения), в тази научна област, който през периода владеее добре говоримо и писмено унгарски език, то към него се

града, за пръв път присъдена на българин, е чест и за България с това, че има учен от подобен ранг.

В своята научна дейност Христо Вакарелски няма документиран пряк принос за изследване на културата на българите в Унгария. През годините той сам или със съдействието на унгарските си колеги е имал възможност неведнъж да се запознае със събраните материали по темата във фондoвете на унгарския Етнографски музей в Будапеща.²⁵

Няма сведения той лично да е извършвал теренни изследвания сред българската колония в Унгария или да е публикувал материали по тази проблематика. Въпреки това българският учен има определен принос в изучаване, съхраняване и популяризиране на културата на това българско население. Неговият непрекъснат принос се състои в това, че системно напътства и запознава унгарските изследователи с проблемите на българската култура и успоредно с това заостря вниманието им към културата на малко изследваните „южноунгарски българи“ и конкретно българските градинари. Ученият отдели специално внимание на тези, които се занимават с изследването и изучаването на тази култура. Подобен е случаят с Мариета Борш, която през 1957 година пребивава в България.²⁶ Същата Вакарелски подпомага и съветва при изучаването на традиционната градинарска култура в България. След години на системни изследвания Мариета Борш публикува едно различно монографично изследване за българското градинарство в унгарските земи.²⁷ Подобна помощ той оказва и на Шандор Балинт-професор в Сегедския университет, в търсенето му на българско влияние при отглеждането на прочутия „сегедски пипер“.²⁸

Вярата в достоверността на сведенията, които предоставя Вакарелски, увереността в неговата коректност и точност, в отношенията му с чуждите колеги, проектират положителното отношение спрямо неговата личност към страната като цяло. В този контекст става разбираемо емоционалното изказване в писмото на Ласло Фьолдеш (от 1961 година), което е обобщение на отношението на унгарците и изобщо на чужденците към България през отминалите десетилетия: „Много съм щастлив - пише той, - че ще пристигна в България. Сигурен съм в това, че ще науча изключително много, ще мога да се запоз-

обръщат познати и непознати унгарски колеги с молба да им препоръча български специалисти, които работят по съответен интересуваш ги проблем. Често се иска неговото съдействие да осъществи връзка или да подкани съответен специалист да изпълни дадено обещание.“²⁹ Много са случаите, когато се иска от авторите негово критично мнение за написана статия или друг материал.³⁰ Към него се обръщат за помощ да съдейства при размяната на книги, тяхното представяне и рецензиране. Чести са молбите да подпомогне пристигнали в страната утвърдени специалисти и млади изследователи.³¹ При упоменатите отношения към Христо Вакарелски най-добрите проличава ролята му на мост между двете култури и науки. Подобни молби той изпълнява и на български учени.

На основа сведенията, съдържащи се в писмата до Христо Вакарелски, може да се каже, че унгарските изследователи ползват учения за най-достоверен и основен източник на информация по всички проблеми на българската традиционна култура. Не рядко към него се обръщат с въпроси и по теми, касаещи други страни от балканския ареал.³² От отношението към него може да се заключи, че за унгарските изследователи Христо Вакарелски е несъмнен авторитет, световно известен учен с призната професионална компетентност. Като доказателство за това така рано извоювано научно признание е приемането му през 1971 година за редовен член на Унгарското етнографско дружество³³, а няколко години по-късно - 1979 година преизбирането му за дописен член на същото.³⁴ Като израз на най-висока признателност през 1971 година Христо Вакарелски е удостоен с престижна награда. Унгарското етнографско дружество го награждава с възпоменателния медал „Ищван Ѓорфи“ за цялостната му научна дейност. Той е първият чужденец, получил това отличие.

Научният авторитет на Христо Вакарелски не се затваря само в границите на българо-унгарските културни взаимоотношения. Той е признат учен от европейски мащаб и поддържа тесни научни връзки с представители на много страни от континента.³⁵ Ето защо напълно заслужено през 1965 година му е присъдена престижната международна Хердцова награда за постижения в науката и неговия принос за развитието на културните и научни връзки между народите в Европа. Тази на-

ная с въпросите на българската етнография ... и се надявам, че ще науча така български, че след това, при четенето на специализирана литература не ще се сблъскам с трудности. От друга страна всеки унгарски изследовател отива с радост в България и тези, които вече веднъж са били там, са очаровани от българския народ, от любовността и гостоприемството на българските колеги.²⁹

Христо Тошов Вакарелски е уникално явление в българската наука. Учен с голяма ерудиция и широки научни интереси, той възпитава поколения млади български и чужди изследователи в тънкостите на професията. Той създава своя традиция в обмена на културни ценности и научна информация. Негов е приносът за създаването на този широк културен мост между българската и унгарската наука и култура, от който десетилетия наред се ползват поколения учени и дейци на културата от двете страни.

¹ По-подробно за техния принос виж написаното от: Ст. Радев. Българо-унгарски връзки и дружба през вековете.- В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. София, 1980. БАН с. 148-173. Христо Вакарелски Интереси и заслуги на унгарските учени към българската етнография. (Библиографски очерк) - В: Българо-унгарски взаимоотношения. София, 1980. БАН с. 219-232.

² За повече сведения виж: Христо Вакарелски Етнографската наука и унгарците.- в. Училищен преглед г., 1971. кн. 7. с. 1070-1077; Христо Вакарелски Интереси и заслуги... 1980

³ Вж.: Христо Вакарелски Интереси и заслуги... с. 224.; Също така в енциклопедичната статия bolgárkertész- In: Magyar Néprajzi Lexikon. 1 k., főszerkesztő Ortutay Gyula, Budapest, 1977., 316-320., Там е спомената работата на Révész István A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése. Budapest, 1915.

⁴ За повече биографични сведения относно Христо Вакарелски, неговите специализации и пребивавания в Полша, Унгария, Швеция, Финландия, Австрия и Ар. вж.: Петър Дуликов Писма на проф. Ив. Д. Шишманов до Христо Вакарелски. - сп. Български фолклор. год. 4., 1978. кн. 1. с. 41-49; Анастас Примовски Христо Вакарелски и българската етнография.- В: Етнографски и фолклористични изследвания (В чест на Христо Вакарелски по случай 80-годишнината от раждането му.) София, 1979. с.7-15; Стефана Стойкова Научното дело на Христо Вакарелски.- сп. Български фолклор. год. 6., 1980. кн.2. с.3-11; Lili Peneva-Vincze Hriszto Vakarelszki jelentősége a bolgár

etnografia fejlődésében. - Ethnographia, Budapest, 1980. 565-570 о.: Мария Вакарелска „Моят път към и през етнографията”- сп. Векове, 1984. кн. 1. с. 67-78.; Николай Колев Христо Вакарелски и европейските етнографи.- сп. Българска етнология. год. 1996. кн.4. с.12-17.

⁵ Сведенията са почерпани от пощенска картичка, изпратена от Жилмона Батки на 20 октомври 1931 год.. Будапеща с подписите на десет унгарски изследователи, близки и познати на Христо Вакарелски.

⁶ Основните сведения, които ползвам в настоящата разработка са почерпани от личния писмолен архив на Христо Тошов Вакарелски. Същият ми беше предоставен с любезното съгласие на неговите наследници, за което изказвам личната си благодарност на госпожа Донка Хр. Вакарелска - Чобанска - ст.н.с. в Института за български език при БАН - София.

⁷ Посочените унгарски обръщения: komám, sógor, Sanyi bátyám, barátom? Ар. почерпани от писмата, са израз на най - искрени приятелски чувства, засвидетелствани към Христо Вакарелски от унгарските му приятели и колеги.

⁸ Сред тях като значим научен принос могат да бъдат посочени следните: Vajkészítési eszközei a bolgárknál. - Ethnographia - Néprélet, Budapest, 1973. 15z. 62-70.

- Die bulgarischen wandernden Hirtenhuten. - Acta Ethnographica. Academiae Scientiarum Hungaricae. IV. Budapest, 1956. f. 1-2., 1-82. VI. Budapest, 1957. f. 1-2., 1-40.

- Néhány bulgáriai szőlőművelő eszköz és azok történeti fejlődése. - Műveltség és hagyomány. I-II. Budapest, 1960, 147-163 о.

- Milchverarbeitung und Milchprodukte bei den Bulgaren.- In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. - Ethnographische Studien. Budapest, 1969. 547-573. mit ill.

- Traditionelle Landwirtschaftliche Gerate der Bulgaren. - In: Getreidebau im Ost- und Mitteleuropa. Budapest, 1972. 339-374.

⁹ За по - подробни библиографски сведения виж: Киприяна Кръстанова Избрани библиографски материали за Христо Вакарелски. - В: Етнографски и фолклористични изследвания. (В чест на Христо Вакарелски по случай 80 - годишнината от раждането му.) София, 1979. с. 23-35.

¹⁰ Христо Вакарелски Интереси и заслуги... с.230 -231.

¹¹ Потвърждение на факта, че споменатите унгарци са учили български език с цел неговото практическо използване в изследванията си могат да се открият в писмата на някои от тях до Христо Вакарелски.

- 11 Сведения за това има в писмата на Габор Люкьо от 30 септември 1971 год., Букурещ, 16 август 1948 год., Дебрецен. и др. За изучаването на български език от Лайош Солноки има сведения в недатирано писмо (чернова) на Христо Вакарелски до акад. Гюла Ортутай. Писано вероятно средата на 50-те години.
- 12 Потвърждение на това може да бъде открито в писмото на Бейла Гунда от 24 юни 1959 год., Дебрецен. Там се споменава за помощта, която е оказал Христо Вакарелски с участието си в проведената в Родопите, Западна България и Добруджа експедиция
- 13 Доказателство за това е книгата му *Ecsedi István, A bolgárok Foldjén. Útikalauz. Debrecen, 1929.*
- 14 Сведения за това има в писмото на проф. Имре Данко от 4 ноември 1971 год., Дебрецен, 8 декември 1947 год. Прага изд. Сред писмата има и една поканна за Български научен следобед в музей "Деяри" на 26 май 1977 год.
- 15 Поредицата започва да излиза в Дебрецен от 1974 година под редакцията на професор Имре Данко.
- 16 Подобни сведения има в писмата на Бейла Гунда от 1 декември 1975 год., Будапеща, 3 април 1977 год., Будапеща, 27 септември 1978 год., Стокхолм. Също така в писмото на Едит Фейл от 15 август 1975 год., Будапеща и др. Такива запитвания могат да бъдат посочени и в кореспонденцията на много други унгарски изследователи.
- 17 Със собствени рисунки Христо Вакарелски е придружил черновите на писмата си до Ласло К. Ковач - писано на гърба на писмото му от 21 юни 1948 год., до Едит Фейл - писано на гърба на писмото й от 15 август 1975 година, до Бейла Гунда - недатирано, вероятно средата на 70-те години и др.
- 18 Подобен е случай с молбата на Линда Дейх за подканване на проф. Цветана Романска да напише обещания обзор за българската народна приказка. Писмата от 30 юни 1960 год. и 31 януари 1961 год. до Христо Вакарелски.
- 19 Пример за това е молбата на Ласло К. Ковач да бъде прегледана книгата на Гюла Неймет. Писмо на Ласло К. Ковач от 27 декември 1965 год., Будапеща. Друг пример е молбата на Бейла Гунда да даде мнение за разработката му по въпроси относно теми с източноевропейска и балканска насоченост. Писмо от 19 ноември 1975 година, Будапеща. Има още много такива примери.
- 20 Един пример за това е молбата на Ласло К. Ковач да бъде подпомогната добрата изследователка на унгарски народни танци - Ема Лугоши, при пребиваването й в България. Писмо от 28 април 1978 година, Будапеща.

- 21 В писмото си от 16 юни 1978 г., Будапеща, Едит Фейл се обръща с предложение към Христо Вакарелски да участва в написването на един общ етнографски пътеводител за народното изкуство на крайдунавските народи. В него на Вакарелски се предлага да работи частта на югославската, румънската и българската културни традиции. В недатирания си отговор Вакарелски благодари за доверието и тактично отказва написването на небългарските материали. В писмото си от 6 февруари 1940 година, Дебрецен, Габор Люкьо иска сръбски и румънски етнографски сведения.
- 22 Има съобщение от Унгарското етнографско дружество за избрането му, по предложение на Ласло Мадараши, за негов член, считано от 1 януари 1971 година. Бланката е издадена на 29 април 1971 година на Будапеща и подписана от секретаря на дружеството - Ласло Мадараши.
- 23 За това съобщава Бейла Гунда в писмото си от 9 май 1979 година, Будапеща.
- 24 Доказателство за това е огромната по обем кореспонденция, над 7000 писма, до Христо Вакарелски, която е водена на 7-8 езика. За сведения виж: *Сирануш Палазян - Таниелян Архивното наследство на Христо Вакарелски.* - сп. Българска етнология, година. 1996, кн. 4, с. 44-45.
- 25 За това свидетелстват данните в писмата на Иван Балаша от 12 декември 1948 година, Будапеща, 26 юли 1949 година, Будапеща, 25 август 1949 година, Будапеща и 11 ноември 1975 година, Будапеща.
- 26 За това тя споменава в своя картичка от 14 юни 1977 година, Будапеща.
- 27 *Boross Marieta, Bolgár és bolgár rendszertű kertészlet Magyarországon 1870-1945. Ethnographia, 1973, 29-52 o.*
- 28 Запитването по проблема се съдържа в писмо на проф. Балинт Шандор от 13 декември 1960 година, Сегед. През 1962 година той публикува монографично изследване по темата „сегадски пилпер“ (*Bálint Sándor, A szegedi paprika. Budapest, 1962.*)
- 29 Редове из писмото на Ласло Фьолдеш от 22 април 1961 година, Будапеща